

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2024. – С. 87–95
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2024. – pp. 87–95
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2024.58.87-95>
hj.chnu.edu.ua

УДК 338.2[316.75:323.1

© Євген Ткач* (Чернівці)

НЕОБХІДНІСТЬ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ НАРАТИВІВ І ЇХНІЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ЕКОНОМІЧНОЮ ПОЛІТИКОЮ

Здійснено дослідження теоретичних засад та обґрунтування необхідності урахування при реалізації економічної політики впливу національних історичних наративів (інтерпретації інформації про історію держави) на мислення і поведінку суб'єктів соціально-економічних відносин та функціонування економіки загалом.

Зазначено, що передумовою соціально-економічного розвитку є зміна поведінки та діяльності економічних суб'єктів, що передусім зумовлюється зміною мислення людей. Наголошено, що значний вплив на емоції і мислення людей, створення морально-психологічного клімату суспільства, а відповідно на формування мотивації й поведінки, має такий фактор як історія.

Вказано, що ведення економічної політики у взаємодії з іншими видами державної політики необхідно здійснити у поєднанні з процесом створення і поширення національних історичних мета-наративів. Вплив національних історичних наративів і моральних цінностей на емоції та особливості мислення громадян, перш за все, може позначитися на зміні поведінки економічних суб'єктів і ефективності їхньої діяльності (наприклад, створення власного бізнесу (стартапу), розбудова громадянського суспільства, самореалізація у сфері культури, мистецтва, науки, різних креативних індустрій та ін.).

Ключові слова: економічна політика, інституційне середовище, неформальні інституції, інформація, історія, історичний наратив, мета-наратив, морально-психологічний та емоційний стани, інформаційна асиметричність, мислення, поведінка, мотивація, добробут людини.

Yevhen Tkach (Chernivtsi)

THE NECESSITY OF FORMING NATIONAL HISTORICAL NARRATIVES AND THEIR INTERCONNECTION WITH ECONOMIC POLICY

Abstract. *The study of theoretical foundations and justification of the need to take into account when implementing economic policy the influence of national historical narratives (interpretation of information about the history of the state) on the thinking and behaviour of subjects of socio-economic relations and the functioning of the economy, in general, was carried out. It is recognized that the prerequisite for socio-economic development is a change in the behaviour and activity of economic subjects, which is primarily caused by a change in people's thinking. It is noted that the formation of a certain way of thinking and worldview of citizens can be ensured based on clear arrangement and purposeful presentation of information by creating appropriate narratives. It is emphasized that the factor of history has a significant influence on the creation of the moral and psychological climate of society, people's emotions and thinking, and, accordingly, on the formation of motivation and behaviour. It is indicated that if the information about history is mainly negative, tragic, and distorted, then the consequence of this may be the adoption of panic or populist economic decisions, which will not*

* к.е.н., доцент кафедри фінансів і кредиту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Finance and Credit, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0002-7186-3124

e-mail: e.tkach@chnu.edu.ua

contribute to ensuring macroeconomic and macro-financial stability and economic development. If the information about the history is mainly positive, life-affirming, and objective, then this will contribute to the increase of public attitudes, the level of confidence, and the degree of satisfaction of people, which will become an incentive for citizens to engage in various activities and carry out more creative, innovative, and productive activities, in particular ensuring the efficient functioning of the economy and achieving the effectiveness of economic policy in general. It is noted that conducting economic policy interaction with other types of state policy (such as social, humanitarian, information, and institutional policies, and state policy in the field of marketing and branding, etc.) must be carried out in conjunction with the process of creating and spreading national historical meta-grand narratives. The formation and subsequent dissemination of these narratives (interpretation of information about history) is one of the key factors influencing the improvement of the moral, psychological, and emotional state of society, which is an important condition for ensuring the effectiveness of economic policy. The influence of national historical narratives and moral values on the emotions and peculiarities of the thinking of citizens, first of all, can affect the change in the behaviour of economic subjects and the efficiency of their activities (for example, the creation of one's own business (start-up), the development of civil society, self-realization in the field of culture, art, science, various creative industries, etc.).

Keywords: *economic policy, institutional environment, informal institutions, information, history, historical narrative, grand narrative, moral, psychological and emotional states, information asymmetry, thinking, behavior, motivation, human well-being.*

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі, економічна політика у взаємозв'язку з іншими видами державної політики (соціальною, гуманітарною, інформаційною, інституціональною й державною політикою у сфері маркетингу і брендингу та ін.) має забезпечити здійснення інституційних змін (зміни інституційного середовища).¹ Саме трансформація інституційного середовища (вдосконалення системи державного управління і правової системи, розвиток екосистеми стартапів, соціально відповідального інноваційно активного бізнесу, освіти, науки та культури і формування громадянського суспільства) – це умова та характерна ознака забезпечення соціально-економічного розвитку і поліпшення добробуту громадян, на що, власне, спрямовується економічна політика. Передумовою для цього є зміна поведінки та діяльності економічних суб'єктів, що передусім зумовлюється зміною мислення людей.² Мисленнєвий процес відбувається під впливом великого обсягу різної (достовірної й недостовірної) інформації, яку отримують суб'єкти економічних відносин з різних джерел. До ключових факторів, які визначають процес мислення, мотивацію, а отже поведінку людей, належать морально-психологічний та емоційний стани й існуючі у суспільстві моральні цінності. Жодна економічна чи будь-яка інша політика не стане результативною, якщо насамперед не буде створено доброзичливого морально-психологічного клімату в суспільстві та не популяризуватимуться у ньому моральні цінності. Потрібно усвідомлювати (особливо при реалізації економічної політики), що вони є цінністю, капіталом і важливим ресурсом для досягнення соціально-економічного прогресу, в який необхідно інвестувати та який потрібно використовувати як фактор подальшого розвитку й масштабування економіки і підвищення рівня та якості життя людей.

Водночас на морально-психологічний та емоційний стани впливає велика кількість інституційних і соціокультурних факторів, кожен з яких потребує окремого детального дослідження. Насамперед обсяг інформації, спосіб її інтерпретації й канали подання можуть по-різному здійснювати вплив на світогляд, емоції, думки тощо. Вважаємо за доцільне звернути увагу на такий важливий фактор, що має значний вплив на створення морально-психологічного клімату суспільства, емоції і мислення людей, а відповідно на формування мотивації й поведінки, як історія. При цьому варто особливого значення надавати її якісному поданню суспільству (відокремлення достовірної і недостовірної інформації про історію держави), підвищенню рівня знань з неї у громадян, створенню історичних міфів та стереотипів (формуванню міфодизайну), формуванню історичної (соціальної) пам'яті як сукупності знань і масових уявлень людей про їхнє спільне минуле та успадкуванню минулого досвіду народу у вигляді його історичної свідомості з використанням такого досвіду у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень. Багато вчених, зокрема лауреати Нобелівської премії з економіки, у своїх працях розглядали проблеми економічної політики, а саме: Дж. М. Кейнс³, Дж. Стігліц⁴, П. Самуельсон⁵, Дж. Б'юкенен⁶, та ін. Серед наукових розробок подібного спрямування також варто виокремити праці таких вчених, як: В. Воротін⁷, В. Лагутін⁸, І. Малий, А. Мельник, І. Родіонова⁹, Д. Стеченко¹⁰, П. Єщенко та багато інших. Дедалі більша кількість вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як С. Плохій¹¹, та ін. досліджують проблематику формування національних історичних наративів. Однак у сучасних умовах недостатньо приділено уваги та не повною мірою розкрито у науковій літературі питання необхідності урахування при реалізації економічної політики впливу національних історичних наративів (інтерпретації інформації про історію держави) на мислення і поведінку суб'єктів соціально-економічних відносин та функціонування економіки загалом.

Формування мети статті. Метою цієї статті є дослідження та обґрунтування впливу національних історичних наративів (інтерпретації інформації про історію держави) на мислення і поведінку економічних суб'єктів та необхідності його врахування при реалізації економічної політики у сучасних умовах з огляду на актуальність ідей, які висловлюють розробники нової інституціональної економічної теорії¹² й теорії поведінкової економіки^{13,14}.

Виклад основного матеріалу. Звернення до минулого (історії) відіграє важливу роль для будь-якої держави, оскільки забезпечити абстрагування від інформації про її історію неможливо. Потрібно сформулювати чітке розуміння того, що історія це не лише набір подій і фактів з минулого, передусім це сфера, в якій необхідно здійснювати пошук та дослідження передумов і причин виникнення сучасних та майбутніх явищ і тенденцій у державі.

Адже, з одного боку, потрібно визначити, яким чином історичний досвід можна застосувати як проекцію для побудови та розвитку національної економіки у перспективі (шляхом його ретрансляції з метою досягнення успіху держави у майбутньому), а з іншого – яким чином інформацію про історію, її інтерпретацію, формування правдивих історичних наративів, популяризацію історій успіху і визнання видатних діячів держави та ін. доцільно використати (на основі стимулювання виникнення уявлень, асоціацій, думок та почуттів) для створення морально-психологічного клімату в суспільстві, формування свідомості високоморальних і успішних людей, підвищення суспільних настроїв та рівня впевненості громадян, розвитку культури колективних взаємовідносин і посилення мотивації до дій на користь кожного індивіда зокрема та суспільства загалом.

Варто визнати, що у науковій економічній літературі практично нема досліджень щодо того, яким чином врахування фактора історії й історичної (соціальної) пам'яті як неформальної інституції та формування історичних наративів сприятимуть створенню доброзичливого морально-психологічного клімату в суспільстві як необхідної умови для здійснення соціально-економічного розвитку. При цьому потрібно з'ясувати, яким чином за допомогою засобів економічної політики у взаємозв'язку із соціальною, гуманітарною, інформаційною й інституціональною політиками, державною політикою у сфері маркетингу і брендингу можна фактор історії (достовірну інформацію та знання з історії держави) використати як проекцію для побудови і розвитку національної економіки в майбутньому, гуманізації соціально-економічних відносин та досягнення успіху держави загалом.

Серед усіх наук, інформацію про які людина отримує з різних джерел і знаннями з яких вона володіє, важливе місце займає історія. З розвитком історії, археології, етнографії, антропології, культурології та інших наук накопичується дедалі більше інформації про минуле, в результаті підвищується рівень знань суспільства. Однак досі інформація та знання з історії є доволі обмеженими для переважної частини громадян. Відповідно через відмінності в їхній інтерпретації, доступі до інформації, обсягах і якості знань, якими люди володіють, виникає ситуація з інформаційною асиметрією.

Історію не варто розглядати у позитивному чи негативному аспекті. Історичні факти та явища відбулися в минулому і тим чи іншим чином зумовлюють перебіг подій у майбутньому. Важливе значення має те, як людина зокрема та суспільство загалом сприймають історію (інформацію про минуле) і як це надалі впливає на емоційний стан, мораль, мислення, світогляд, мотивацію, поведінку та дії (діяльність) громадян. Так, якщо знання й інформація, яку одержують люди, формують песимістичне мислення, або вона є неправдивою (викривленою, фальсифікованою, гіперболізованою і т. ін.), то це негативно позначиться на поведінці, а отже – на діяльності економічних суб'єктів.

Якщо ж такі знання та інформація сприяють формуванню оптимістичного мислення і популяризації моральних цінностей, то це, навпаки, може більше мотивувати економічних суб'єктів до ведення діяльності, орієнтованої на успіх (наприклад, створення власного бізнесу (стартапу), розбудова громадянського суспільства, самореалізація у сфері культури, мистецтва, науки, різних креативних індустрій та ін.).

З огляду на цілком закономірну обмеженість інформації й, як наслідок, неможливість уникнення інформаційної асиметрії при цьому, необхідно усувати негативний вплив знань і масових уявлень людей про спільне минуле (про історію держави) на їхній морально-психологічний та емоційний стани і сприяти формуванню морально-етичних принципів та психології успіху в суспільстві. У кожній державі й народу були як трагічні, так і славетні події та сторінки історії. З одного боку, потрібно відкидати історичні міфи і недостовірні джерела інформації та об'єктивно й правдиво інтерпретувати історію, а з іншого – подання суспільству інформації про історію зі здійсненням її відповідної інтерпретації має сприяти формуванню високоморальних, соціально відповідальних, активних і успішних громадян держави.

У цьому контексті для суспільства та держави важливого значення набуває формування національних історичних наративів і національного історичного гранд-наративу (мета гранд-наративу) загалом. Ці терміни переважно використовують як синоніми. Так, наратив (лат. *narrare* – «розповідати», «пояснювати», «оповідати») треба розуміти як сукупність пов'язаних між собою реальних чи вигаданих подій, фактів або вражень, які становлять оповідний текст. Водночас гранд-наратив (мета гранд-наратив) – це головна ідея або система понять та символів, що поєднує оповіді, якими люди пов'язують історичні й соціальні події з метою формування універсального змісту і надання пріоритету певному способу мислення. Гранд-наративи визначають зміст субнаративів (менших наративів), а через них вони встановлюють способи організації культури й соціального життя і загалом відіграють ключову роль у формуванні сприйняття світу та історії людьми і перебігу соціальних процесів у суспільстві. Як певна конструкція, схема чи набір понять, ідей, символів тощо, гранд-наратив стає способом не тільки впорядкування наявної інформації з минулого, а й визначення в історії більш важливих і менш важливих подій, явищ та фактів. Інакше кажучи, історичний гранд-наратив, як і субнаративи, фактично є інтерпретацією історії.

Сам термін «наратив» запровадив філософ-постмодерніст Ж.-Ф. Ліотар у 1979 р., трактуючи його як «найбільш істотну форму звичайного пізнання».¹⁵ Вже з 70-х рр. XX ст. інтерес вчених до наративів значно зріс у контексті досліджень того, який суб'єктивний зміст вкладають автори у тексти, що відображають об'єктивні події минулого.¹⁶ Загалом багато зарубіжних та вітчизняних дослідників, зокрема: Р. Барт, А. Греймас, К. Леві-Строс, Ц. Тодоров, Г. Вайт, Ж. Деріда, П. де Ман, В. Бут, Р. Крейн, Ж. Пуле, П. Рікер, К. Берк, Ж. Лакан, З. Фрейд, К. Абрагам й ін., займалися розробкою наукових підходів і концепцій формування наративів. Вони розглядали різні типи наративів (міфологічні, науково-фантастичні, біографічні, епічні, психологічні, культурні, історичні, політичні та ін.), досліджували сфери їхнього застосування (література, кіно, театр, музика, живопис, мистецтво, анімація, відеоігри, реклама й ін.) і техніки наративів та аналізували проблеми здійснення їхнього впливу на суспільство і сприйняття ними історії держави. Однак з огляду на сучасні соціально-економічні умови при проведенні економічної політики необхідно враховувати вплив історичних наративів на функціонування економіки та перебіг її явищ і процесів.

Історичні гранд-наративи та субнаративи відіграють важливу роль у системі соціально-економічних відносин. Вони виконують такі функції:

- закладають морально-етичні принципи і соціальні норми та здійснюють вплив на формування культурних цінностей і переконань суспільства;
- сприяють передачі знань та досвіду, викликають емоційну реакцію і впливають на прийняття рішень на різних рівнях управління;
- містять політичний зміст, використовуються для передачі певних ідей, переконань або цінностей та слугують для поширення ідеологій і посилення державної влади;
- мають важливе значення при формуванні громадської думки, впливаючи на сприйняття суспільством актуальних проблем, аргументацію позицій різних його членів та прийняття відповідних рішень;

- можуть застосовуватися як засіб здійснення впливу на громадську думку й маніпуляції свідомістю громадян і формування необхідних політичних та економічних рішень;
- допомагають сприймати різні точки зору людей, встановлювати емоційні зв'язки між ними і налагоджувати взаєморозуміння між різними культурами й спільнотами;
- відтворюють дух свого часу та формують світогляд наступних поколінь;
- використовуються для інтерпретації причинно-наслідкових зв'язків між минулими подіями і сучасними проблемами, відіграючи важливу роль при передачі знань про історичні події й явища;
- дають змогу зберігати колективну пам'ять, створювати ідентичність нації та сприяти накопиченню її культурної спадщини.

Взагалі кажучи, історичні наративи як оповіді про події минулого, їх контекст і наслідки впливу на подальший розвиток держави, допомагають передавати та зберігати історичну пам'ять народу.

Одна з ключових функцій історичної (соціальної) пам'яті – це відтворення і передача спільного культурно-історичного досвіду та знань спільноти як основи її самоідентифікації. Безумовно, історична (соціальна) пам'ять впливає на світогляд людини й мислення, а отже на модель поведінки, діяльність і економічну ситуацію загалом. Як відомо, історична (соціальна) пам'ять є сукупністю знань та масових уявлень людей про спільне минуле й успадкуванням минулого досвіду, який існує у вигляді історичної свідомості народу. Тому цілком логічно виникає запитання про те, якими саме знаннями володіє людина, з яких джерел вона їх отримала та як створювались уявлення, що здійснювали вплив на історичну свідомість народу. Перш за все, на формування знань (вони за визначенням характеризуються обмеженістю) мають вплив наукові, освітні, політичні, культурологічні, громадські кола та оточення, представники яких володіють обмеженою інформацією, а інколи через різні обставини подають недостовірну інформацію, створюють історичні міфи і, відповідно, формують певні стереотипи мислення у суспільстві. Оцінювання історичних подій може бути (фактично завжди є) суб'єктивним, оскільки різні історики й політичні та громадські діячі інтерпретують одні й ті самі події по-різному, беручи за основу власні переконання, погляди та інтереси. При здійсненні політичного впливу викривлення інформації про історію, факти і події минулого часто набуває цілеспрямованого характеру шляхом створення тих чи інших наративів.

Отже, для суспільства важливе значення має те, яким чином через гранд-наратив та субнаративи, серед яких – оповіді й роз'яснення історичних подій, можна здійснювати вплив на світогляд, морально-психологічний і емоційний стани, систему цінностей та менталітет суспільства.

Вважаємо, що передусім потрібно позбутись нав'язаних зовні нашому народові й державі чужоземних наративів і сформувані правдивий національний державний наратив, який дасть змогу відобразити українську історію в її багатоманітності як історію країни Східної Європи та інтегрувати вітчизняну історію у світовий історичний наратив.

Одна з основних умов ведення ефективної, дієвої й результативної економічної політики (власне, на це вона має спрямовуватися) полягає у покращенні морально-психологічного та емоційного станів громадян. Це передбачає: популяризацію моральних цінностей, формування позитивної громадської думки, поширення ідей, знань, досвіду і переконань у суспільстві, здійснення впливу на емоції й очікування громадян, процес прийняття рішень та ін. Адже неможливо досягти мети і цілей економічної політики та, відповідно, сформувані «економіку для людини» без створення доброзичливого морально-психологічного клімату в суспільстві. В іншому ж разі економічна політика буде неефективною і ніякі її заходи чи інструменти не стануть достатньо дієвими. При проведенні економічної політики важливу роль відіграє довіра до неї з боку громадян, а недовіра, навпаки, підриває віру в дієздатність та ефективність цієї політики, породжуючи пасивність у суспільстві.

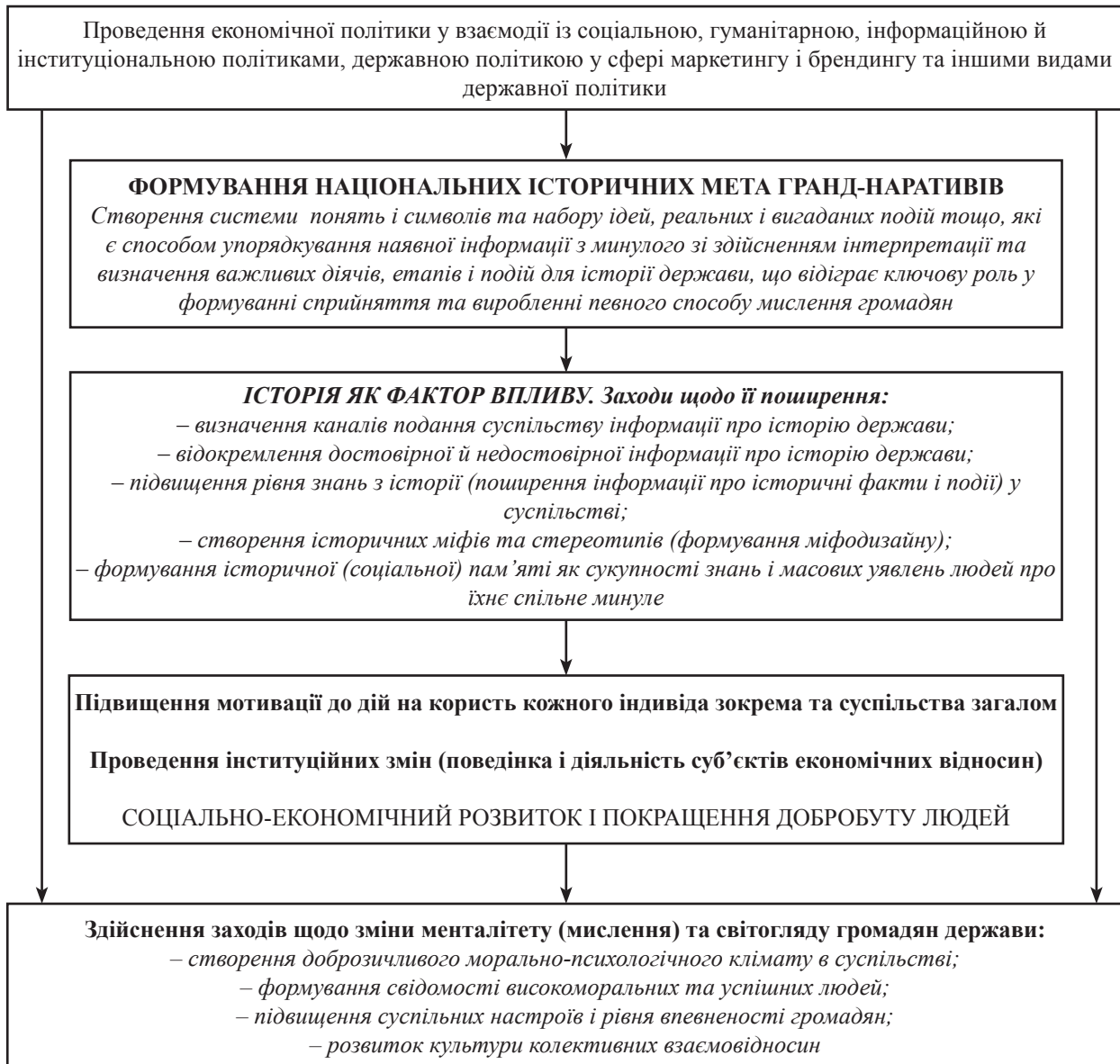

Рис. Взаємозв'язок формування національних історичних гранд-наративів, створення доброзичливого морально-психологічного клімату в суспільстві та ведення економічної політики держави

Джерело: розроблено автором

Потреба у створенні доброзичливого морально-психологічного клімату в суспільстві зумовлює необхідність поширення інформації про успіхи і досягнення народу. Формування певного способу мислення та світогляду громадян можна забезпечити на основі чіткого впорядкування й цілеспрямованого подання інформації шляхом створення відповідних наративів. Саме через формування правдивих національних історичних наративів сприйняття суспільством історії відбуватиметься у формі позитивних емоцій.

Як позитивні, так і негативні емоції посилюють схильність до вияву ірраціональності у поведінці суб'єктів соціально-економічних відносин. Проте якщо інформація про історію має переважно негативний, трагічний та викривлений характер, то наслідком цього може бути прийняття панічних чи популістських економічних рішень, які не сприятимуть забезпеченню макроекономічної й макрофінансової стабільності та економічному розвитку. Якщо ж інформація про історію має переважно позитивний, життєствердний і об'єктивний характер, то це сприятиме підвищенню суспільних настроїв, рівня впевненості й ступеня задоволеності людей, що стане стимулом до виявлення громадянами активності різних видів і здійснення більш креативної, інноваційної

та продуктивної діяльності зокрема й забезпечення ефективного функціонування економіки і досягнення результативності економічної політики загалом.

З огляду на обмеженість інформації про історію до певної міри компенсаційну функцію виконує міфологія (створюються різні міфи про минуле, які пояснюють історичні події та явища через емоційно-чуттєві образи). Міфи є елементами наративу, які впливають на формування певних стереотипів мислення і ставлення людей до подій, що, як правило, можуть навіть не мати безпосереднього відношення до реальності. Отже, процес створення історичного наративу передбачає застосування певного міфодизайну як виду діяльності, спрямованої на конструювання віртуальної реальності, складення міфів, формування сенсів, зміну суспільних цінностей та ін.

Висновки. Цілком очевидно, що ведення економічної політики у взаємодії з іншими видами державної політики (із соціальною, гуманітарною, інформаційною й інституціональною політиками і державною політикою у сфері маркетингу та брендингу) необхідно здійснити у поєднанні з процесом створення і поширення національних історичних мета гранд-наративів. По-перше, економічна політика буде результативною, якщо вона спрямовуватиметься на зміну неформальних інституцій, які трансформуються дуже повільно, але є первинними та визначають формальні інституції, й зміну інституційного середовища загалом¹⁷. Інакше кажучи, для того, щоб громадяни почали створювати стартапи, власний бізнес та ін., вони спочатку мають змінити спосіб мислення, тобто мислити відповідним чином. На формування певного способу мислення людей можна так чи інакше вплинути шляхом створення і поширення національних історичних наративів. По-друге, формування з подальшим поширенням цих наративів (здійснення інтерпретації інформації про історію за умов існування ситуації інформаційної асиметрії) є первинним та одним із ключових факторів впливу на покращення морально-психологічного й емоційного станів суспільства як важливої умови забезпечення дієвості економічної політики, на виконання якої така політика має спрямовуватися. Вплив національних історичних наративів і моральних цінностей на емоції та особливості мислення громадян, перш за все, може позначитися на зміні поведінки економічних суб'єктів і ефективності їхньої діяльності (люди більше почнуть створювати стартапи, власний бізнес та інститути громадянського суспільства: громадські організації, творчі й професійні та культурні об'єднання, профспілки, благодійні та волонтерські організації тощо – і самореалізовуватись в інших сферах).

У підсумку можна констатувати, що при проведенні економічної політики у сучасних умовах особливу увагу потрібно приділити формуванню чіткого розуміння та врахуванню того, наскільки значний вплив мають процес створення і поширення національних історичних мета гранд-наративів та субнаративів (зокрема характер і спосіб подачі інформації про історію держави, яку отримують суб'єкти соціально-економічних відносин) й існуюча історична пам'ять як сукупність знань і масових уявлень людей про спільне минуле та їхнє сприйняття суспільством на зміну способу мислення, світогляду, системи цінностей, мотивації й емоційного стану громадян, формування ідей та ідеологій, розвиток культури і трансформацію моделі поведінки всіх економічних (макроекономічних) суб'єктів. Водночас варто з'ясувати, яким чином у сукупності це можна використати як проєкцію для здійснення успішної, креативної, інноваційної, соціально відповідальної діяльності та побудови і розвитку національної економіки, передусім «економіки для людини».

¹ Є. Ткач, *Економічна політика: теоретичні засади, особливості та узгодженість з іншими видами політики* [Economic policy: theoretical foundations, features and consistency with other types of policy], in «Інфраструктура ринку», 2024, вип. 77, с. 20–27.

² Є. Ткач, *Вплив неформальних інституцій на морально-психологічний і емоційний стан суспільства (необхідність його урахування при реалізації економічної політики)* [The influence of informal institutions on the moral, psychological and emotional state of society (the need to take it into account when implementing economic policy)], in «Ефективна економіка», 2024, № 4, с. 1–22.

³ Дж. Кейнс, *Загальна теорія зайнятості процента і грошей* [General theory of employment of interest and money], Київ, Основи, 2002, 518 с.

⁴ Дж. Стігліц, *Економіка державного сектора* [Economics of the public sector], Київ, Основи, 1998, 720 с.

- ⁵ П. Самуельсон, *Економіка* [Economics], Львів, Світ, 1993, 495 с.
- ⁶ Дж. Б'юкенен, М. Масгрейв, *Суспільні фінанси і суспільний вибір* [Public finance and public choice], Київ, Києво-Могилянська Академія, 2004, 176 с.
- ⁷ В. Воротін, *Формування системи державного регулювання національної економіки в умовах глобальних ринкових трансформацій* [Formation of the system of state regulation of the national economy in the conditions of global market transformations], дис. доктора наук. з держ. упр., 2003, 416 с.
- ⁸ В. Лагутін, *Економічна політика держави та ефекти її реалізації* [Economic policy of the state and the effects of its implementation], in «Вісник КНТЕУ», Київ, 2017, № 4, с. 5–20.
- ⁹ І. Радіонова, *Теорія взаємодії економічних політик за умов макроекономічної нестабільності* [Theory of the interaction of economic policies under conditions of macroeconomic instability], in «Економічна теорія», 2011, № 4, с. 32–44.
- ¹⁰ Д. Стеченко, *Державне регулювання економіки* [State regulation of the economy], Київ, МАУП, 2000, 176 с.
- ¹¹ С. Плохій, *Сучасний український гранд-наратив: підходи, концепції, реалізація* [Modern Ukrainian grand narrative: approaches, concepts, implementation], in «Український історичний журнал», 2013, № 3, с. 4–12.
- ¹² Д. Норт, *Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки* [Institutions, institutional change and functioning of the economy], Київ, Основи, 2000, 198 с.
- ¹³ Р. Талер, *Поведінкова економіка. Чому люди діють ірраціонально і як отримати з цього вигоду* [Behavioral economics. Why people act irrationally and how to benefit from it], пер. з англ. С. Крикунової, Київ, Наш формат, 2022, 280 с.
- ¹⁴ D. Kahneman, A. Tversky, *Prospect Theory, An Analysis of Decision Under Risk*, in «Econometrica», 1979, vol. 47, p. 263–291.
- ¹⁵ Ж.-Ф. Ліотар, *Ситуація постмодерну* [The postmodern situation], in «Філософська і соціологічна думка», 1995, вип. 5, с. 15–38.
- ¹⁶ Ю. Добролюбська, *Історичний гранд-наратив: особливості трактування* [Historical grand narrative: peculiarities of interpretation], in «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання, матеріали IV Міжнародної наукової конференції (Одеса, 20–21 травня 2022 р.)», Одеса, Державний заклад «Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», 2022, с. 73–76.
- ¹⁷ Є. Ткач, *Стратегування економічної політики та формування економіки для людини (нооекономіки)* [Strategizing economic policy and shaping the economy for people (nooeconomics)], in «Економіка і регіон», Національний університет ім. Юрія Кондратюка, 2024, № 1 (92), с. 60–68.

References

1. Biukenen Dzh., Mashreiv M., *Suspilni finansy i suspilnyi vybir* [Public finance and public choice], Kyiv, Kyievo-Mohylianska Akademiia, 2004, 176 s.
2. Dobroliubska Yu., *Istorychnyi hrand-naratyv: osoblyvosti traktuvannia* [Historical grand narrative: peculiarities of interpretation], in «Metodolohiia ta tekhnolohiia suchasnoho filosofskoho piznannia, materialy IV Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Odesa, 20–21 travnia 2022 r.)», Odesa, Derzhavnyi zaklad «Pivdennoukrainskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni K.D. Ushynskoho», 2022, s. 73–76.
3. Kahneman D., Tversky A., *Prospect Theory, An Analysis of Decision Under Risk*, in «Econometrica», 1979, vol. 47, r. 263–291.
4. Keins Dzh., *Zahalna teoriia zainiatosti protsenta i hroshei* [General theory of employment of interest and money], Kyiv, Osnovy, 2002, 518 s.
5. Lahutin V., *Ekonomichna polityka derzhavy ta efekty yii realizatsii* [Economic policy of the state and the effects of its implementation], in «Visnyk KNTEU», Kyiv, 2017, № 4, s. 5–20.
6. Liotar Zh.-F., *Sytuatsiia postmodernu* [The postmodern situation], in «Filosofska i sotsiolohichna dumka», 1995, vyp. 5, s. 15–38.
7. Nort D., *Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky* [Institutions, institutional change and functioning of the economy], Kyiv, Osnovy, 2000, 198 s.
8. Plokhii S., *Suchasnyi ukrainskyi hrand-naratyv: pidkhody, kontseptsii, realizatsiia* [Modern Ukrainian grand narrative: approaches, concepts, implementation], in «Ukrainskyi istorychnyi zhurnal», 2013, № 3, s. 4–12.
9. Radionova I., *Teoriia vzaïemodii ekonomichnykh polityk za umov makroekonomichnoi nestabilnosti* [Theory of the interaction of economic policies under conditions of macroeconomic instability], in «Ekonomichna teoriia», 2011, № 4, s. 32–44.
10. Samuelson P., *Ekonomika* [Economics], Lviv, Svit, 1993, 495 s.

11. Stechenko D., Derzhavne rehulivannia ekonomiky [State regulation of the economy], Kyiv, MAUP, 2000, 176 s.
12. Stihlits Dzh., Ekonomika derzhavnoho sektora [Economics of the public sector], Kyiv, Osnovy, 1998, 720 s.
13. Taler R., Povedinkova ekonomika. Chomu liudy diut irratsionalno i yak otrymaty z toho vyhodu [Behavioral economics. Why people act irrationally and how to benefit from it], per. z anhl. S. Krykunovoi, Kyiv, Nash format, 2022, 280 s.
14. Tkach Ye., Ekonomichna polityka: teoretychni zasady, osoblyvosti ta uzgodzhenist z inshymy vydamy polityky [Economic policy: theoretical foundations, features and consistency with other types of policy], in «Infrastruktura rynku», 2024, vyp. 77, s. 20–27.
15. Tkach Ye., Stratehuvannia ekonomichnoi polityky ta formuvannia ekonomiky dlia liudyny (nooekonomiky) [Strategizing economic policy and shaping the economy for people (nooeconomics)], in «Ekonomika i rehion», Natsionalnyi universytet im. Yurii Kondratiuka, 2024, № 1 (92), s. 60–68.
16. Tkach Ye., Vplyv neformalnykh instytutiv na moralno-psykholohichni i emotsiyni stan suspilstva (neobkhidnist yoho urakhuvannia pry realizatsii ekonomichnoi polityky) [The influence of informal institutions on the moral, psychological and emotional state of society (the need to take it into account when implementing economic policy)], in «Efektyvna ekonomika», 2024, № 4, s. 1–22.
17. Vorotin V., Formuvannia systemy derzhavnoho rehulivannia natsionalnoi ekonomiky v umovakh hlobalnykh rynkovykh transformatsii [Formation of the system of state regulation of the national economy in the conditions of global market transformations], dys. doktora nauk. z derzh. upr., 2003, 416 s.